

Alegeți-vă partenerii; călăriți-i pe prizonieri: procesul-spectacol

Indiferentă la aceste umbre din ce în ce mai amenințătoare, petrecerea de ziua lui Stalin, la care participau potențatii, Beria și membrii familiei, a fost „zgomotoasă și plină de voieșie”. Vorșilov era magnific în noua sa uniformă albă de mareșal, în timp ce soția sa îmbrăcată fără gust se holba plină de invidie la rochia Mariei Svanidze, adusă de la Berlin. După cină, s-a cântat și s-a dansat ca în vremurile bune : cu Jdanov, care dădea tonul, au cântat cântece abhaze, ucrainene, studențești și hazlii. Stalin s-a hotărât să poruncească să fie adus un pian, ca să cânte Jdanov la el. În mijlocul răssetelor generale, Postișev, unul dintre liderii ucraineni, a dansat „la sentiment” cu Molotov – iar „acest cuplu i-a amuzat teribil pe Iosif și pe toți invitații”. Aceasta a fost prima ilustrare a celebrului dans lent între bărbați care avea să devină mai forțat după război.

Stalin a pus stăpânire pe gramfon și chiar a participat la niște dansuri rusești. Mikoian a dansat săltărețul lezhinka. Soții Svanidze au dansat foxtrot și l-au chemat și pe Stalin să li se alăture, dar acesta a spus că se lăsase de dansat de când murise Nadia. Au dansat până la 4 dimineața.

În vara anului 1936, arestările foștilor troțkiști au luat o amploare și mai mare, iar cei aflați deja în lagăre au primit noi pedepse. Cei condamnați pentru acte „teroriste” aveau să fie împușcați. Dar adevărata realizare a fost crearea unui nou tip de spectacol politic : primul dintre marile procese ale lui Stalin. Ejov a supervizat acest caz – acest teoretician promițător a scris chiar și o carte despre zinovieviști, corectată personal de Stalin. Iagoda, comisarul general pentru securitatea statului, care era sceptic cu privire la aceste „inepții”, s-a ocupat în continuare de caz, dar Ejov îl submina constant. Acest proces l-a epuizat pe fragilul Ejov. Curând, a ajuns iarăși atât de slăbit, încât Kaganovici a sugerat – iar Stalin a aprobat – să fie trimis din nou într-o vacanță specială de două luni, primind încă 3.000 de ruble.

Principalii acuzați aveau să fie Zinoviev și Kamenev. Vechii lor prieteni au fost arestați pentru a-i convinge să colaboreze. Stalin urmărea fiecare detaliu al interogatoriilor. Anchetatorii NKVD urmau să se dedice trup și suflet smulgerii mărturisirilor. Instrucțiunile lui Stalin către NKVD erau ilustrative pentru acest proces teribil : „Călăriți-l pe prizonier până când mărturisește”. Dezertorul din NKVD, Aleksandr Orlov, ne-a lăsat cea mai bună descriere a modului în care Ejov a montat acest proces, promițându-le „martorilor” că îi lasă în viață dacă depun mărturie împotriva lui Zinoviev și Kamenev, care refuzau să coopereze. De la biroul lui Stalin se telefona din oră în oră pentru a afla noutăți.

„Crezi că se poate ca Lev Kamenev să nu mărturisească?”, l-a întrebat Stalin pe Mironov, unul dintre cekistii lui Iagoda. „Nu știu”, a răspuns Mironov. „Nu știi?”, a

întrebat Stalin. „Știi cât cântărește Statul nostru, cu toate fabricile, mașinile, armata cu tot armamentul și marina militară?” Mironov credea că glumește, dar Stalin nu zâmbea. „Te gândești și îmi spui?” Stalin continua să îl țintuiască cu privirea.

„Nimeni nu poate ști acest lucru, Iosif Vissarionovici; probabil sunt niște cifre astronomice.” „Ei bine, și este posibil ca un om să reziste la presiunea acestei greutate astronomice?” „Nu”, a replicat Mironov. „Ei bine, atunci... Nu mai veni să îmi raportezi nimic până când nu ai în servietă mărturisirea lui Kamenev.” Chiar dacă nu au fost torturați fizic, regimul de amenințări și privare de somn i-a demoralizat pe Zinoviev, care suferea de astm, și pe Kamenev. Căldura era dată la maximum în celulele lor în toiuul verii. Ejov a amenințat că îl va împușca pe fiul lui Kamenev.

*

În timp ce anchetatorii îi prelucrau pe Zinoviev și Kamenev, Maxim Gorki murea de gripă și bronhopneumonie. Bătrânul scriitor era acum complet deziluzionat. Pericolele reprezentate de tovarășii săi cekiști au devenit evidente atunci când fiul lui Gorki, Maxim, a murit în mod misterios din cauza unei gripe. Mai târziu, Iagoda avea să fie acuzat, împreună cu doctorii familiei, că l-a ucis. După moartea scriitorului, fiica lui Maxim, Marta, își amintește că Iagoda venea acasă la familia Gorki în fiecare dimineață ca să bea o cafea și să flirteze puțin cu mama ei, în drumul lui spre Lubianka: „Era îndrăgostit de Timoșa și voia ca ea să îi împărtășească sentimentele”, a spus soția lui Aleksei Tolstoi.

„Nu mă cunoști încă, eu pot face orice”, a amenințat-o el pe îndurerata Timoșa: scriitorul Aleksandr Tihonov a afirmat că au avut o relație; fiica ei neagă acest lucru. Când Stalin a venit în vizită, Iagoda a mai zăbovit, încă îndrăgostit de Timoșa și din ce în ce mai îngrijorat în legătură cu soarta lui. După ce membrii Biroul Politic au plecat, a întrebat-o pe secretara lui Gorki: „Au venit? Au plecat deja? Despre ce au vorbit?... Au spus ceva despre noi...?”

Stalin îi ceruse lui Gorki să îi scrie biografia, dar acesta s-a eschivat. În schimb l-a bombardat pe Stalin și Biroul Politic cu propuneri nebunești, precum un proiect de a le cere scriitorilor realismului socialist să „rescrie cu totul cărțile lumii”. Scuzele lui Stalin pentru răspunsurile întârziate au devenit din ce în ce mai extreme: „Sunt leneș ca un porc în privința lucrurilor de la capitolul «corespondență»”, i-a mărturisit Stalin lui Gorki. „Cum te simți? Ești sănătos? Cum merge treaba? Eu și prietenii mei suntem bine.” NKVD tipărea chiar o ediție specială a ziarului *Pravda*, exclusiv pentru Gorki, în care nu se găsea nicio știre despre persecutarea prietenului său, Kamenev*. Gorki și-a dat seama că se afla acum sub arest la domiciliu: „Sunt înconjurat”, a murmurat el, „prins în capcană”.

În prima săptămână din iunie, Gorki dormea în cea mai mare parte a timpului deoarece starea sa se agrava. Era ținut sub observație de cei mai buni doctori, dar organismul său începea să cedeze.

„Spune-le să vină dacă pot ajunge aici la timp”, a spus Gorki. Stalin, Molotov și Voroișilov au observat încântați că își revenise – după o injecție cu camfor. Stalin a preluat controlul asupra camerei bolnavului: „De ce sunt atâția oameni aici?”, a întrebat el. „Cine este persoana aceea care stă lângă Aleksei Maksimovici, îmbrăcată în negru? O măicuță? Nu-i mai lipsește decât o lumânare în mână”. Era baroneasa Moura Budberg,

* Un truc vechi: Kuibîșev venise cu ideea de a tipări numere false ale ziarului *Pravda* pentru a-l dezinforma pe Lenin când acesta era pe moarte.

ibovnica pe care Gorki o împărțise cu H.G. Wells. „Scoateți-i pe toți de aici, cu excepția acelei femei, aia în alb, care îl îngrijește... Ce-i cu atmosfera asta de înmormântare? Și un om sănătos ar putea muri într-o asemenea atmosferă.” Stalin l-a oprit pe Gorki atunci când acesta a început să vorbească despre literatură, dar a cerut vin și au tostat, apoi s-au îmbrățișat. După o zi, Stalin a venit din nou, dar i s-a spus că Gorki se simțea prea rău ca să îl primească: „Aleksai Maksimovici, ți-am făcut o vizită la 2 dimineața”, i-a scris el. „Zic că aveai pulsul 82. Doctorii nu ne-au lăsat să intrăm la tine. Ne-am supus. Salutări din partea noastră, a tuturor, salutări călduroase. Stalin.” Molotov și Voroșilov au semnat dedesubt.

Gorki a început să scuipe sânge și a murit pe 18 iunie, de tuberculoză, pneumonie și insuficiență cardiacă. Ulterior s-a afirmat că doctorii săi și Iagoda l-au ucis cu premeditare: cel puțin așa au mărturisit ei. Moartea sa pica numai bine înainte de procesul lui Zinoviev, dar fișele sale medicale din arhivele NKVD sugerează că a murit din cauze naturale.

Iagoda dădea târcoale în camera de zi din casa lui Gorki, dar Stalin începuse deja să îl ia la ochi. „Și individul ăsta de ce mai stă pe-aici? Ia scăpați de el.”

*

În cele din urmă, în iulie, Zinoviev a cerut să fie lăsat să vorbească cu Kamenev între patru ochi. Apoi au cerut să vorbească cu membrii Biroului Politic: dacă Partidul garanta că nu va mai fi executat nimeni, aveau să mărturisească. Voroșilov abia aștepta să pună mâna pe „netrebnici”: atunci când a primit o parte dintre mărturiile împotriva lor, i-a scris lui Stalin că „acești oameni răi... toți reprezentanți tipici ai mic-burghezului cu chipul lui Troțki... sunt terminați. Nu avem loc pentru ei în țara noastră și nici în rândul milioanei de oameni gata să își dea viața pentru Patria Mamă. Acești netrebnici trebuie lichidați complet... trebuie să ne asigurăm că NKVD începe epurarea cum trebuie...”. Iată, prin urmare, un lider care chiar părea să aprobe teroarea și lichidarea fostei opoziții. Pe 3 iulie, Stalin i-a răspuns: „Dragă Klim, ai citit mărturiile...? Cum ți se par puii de burghez ai lui Troțki...? Au vrut să îi șteargă de pe fața pământului pe toți membrii Biroului Politic... Nu e ciudat? Cât de jos pot ajunge unii? I. St.”

Iagoda i-a însoțit pe acești doi oameni înfrânți pe scurtul drum de la Lubianka la Kremlin, unde locuiseră cândva amândoi. Când au ajuns în încăperea în care Kamenev prezidase atâtea ședințe ale Biroului Politic, au descoperit că doar Stalin, Voroșilov și Ejoy erau prezenți. Unde erau ceilalți membri ai Biroului Politic?

Stalin a replicat că el și Voroșilov formau o comisie a Biroului Politic. Dată fiind înveninarea lui Klim, este ușor de înțeles de ce el se afla acolo, dar unde era Molotov? Poate că pedantul Cur de fier avea scrupule privind lipsa de etichetă pe care o implica mințirea unor vechi bolșevici: însă nu avea nimic de comentat când venea vorba de omorât niște oameni.

Kamenev a implorat Biroul să le ofere o garanție că vor rămâne în viață.

„O garanție?”, a replicat Stalin, conform lui Orlov. „Ce garanție ar putea exista? Este pur și simplu ridicol! Poate vreți un tratat oficial certificat de Liga Națiunilor? Zinoviev și Kamenev uită că nu sunt la piață, ciorovăindu-se după ce s-a furat un cal, ci la Biroul Politic al Partidului Comunist bolșevic. Dacă o asigurare din partea Biroului Politic nu este de ajuns, nu văd niciun rost să mai continuăm discuția.” „Zinoviev și Kamenev se poartă de parcă s-ar afla în poziția de a pune condiții Biroului Politic!”, a exclamat Voroșilov. „Dacă ar avea un pic de bun-simț, ar cădea în genunchi în fața lui Stalin...”

Stalin a prezentat trei motive pentru care nu aveau fie executați – era, de fapt, un proces al lui Troțki ; dacă nu îi împușcase când se opuneau Partidului, de ce i-ar împușca atunci când îl ajută ? ; și, în fine, „tovarășii uită că suntem bolșevici, discipoli și urmași ai lui Lenin, și nu vrem să vărsăm sângele vechilor bolșevici, indiferent cât de grave ar fi păcatele lor din trecut...”.

Istoviți, Zinoviev și Kamenev au fost de acord să se declare vinovați, cu condiția să nu fie nimeni împușcat și familiile lor să fie protejate.

„Asta se înțelege de la sine”, a pus Stalin capăt întâlnirii.

Stalin s-a apucat să lucreze la scenariul pentru procesul lui Zinoviev, dezlănțuindu-și talentul hiperbolic de dramaturg amator. Noile arhive dezvăluie că el chiar a dictat cuvintele pe care trebuia să le rostească noul procuror general, Andrei Vișinski, care și-a notat perorațiile conducătorului.

Stalin a emis o circulară secretă pe 29 iulie care anunța că un leviatan terorist numit „Centrul troțkist-zinovievist unit” încercase să îi asasineze pe Stalin, Voroșilov, Kaganovici, Kirov, Sergo, Jdanov și alții. Aceste liste de presupuse ținte au devenit un fel de titluri de onoare bizare deoarece includerea pe liste însemna apropierea de Stalin. Ni-i putem imagina pe conducători verificând listele ca niște școlari care se grăbeau să ajungă la afișier pentru a se asigura că fac parte din echipa de fotbal. În mod semnificativ, Molotov nu făcea parte din echipă, ceea ce a fost interpretat ca un semn al faptului că s-ar fi opus „Marii terori”, dar se pare că de fapt căzuse temporar în dizgrație din cauza altui dezacord cu Stalin. Molotov se lăuda : „Am susținut întotdeauna măsurile luate”, dar există un indiciu interesant în arhive că Molotov era ținta atacurilor lui Ejev. NKVD o arestase pe doica de origine germană a fiicei sale, Svetlana Molotova*, iar tatăl ei protestase față de Iagoda. Un cekist l-a denunțat pe Molotov pentru „comportament necorespunzător... Molotov s-a comportat greșit”. Pe 3 noiembrie, Ejev i-a trimis denunțul lui Molotov, poate pentru a-l scoate din sărite.

Ejev a fost cel mai intim colaborator al lui Stalin în zilele dinaintea procesului, în timp ce Iagoda, care căzuse acum în dizgrație pentru că i se opusese, nu a fost primit decât o singură dată. Stalin se plângea de activitatea lui : „Calitatea muncii tale lasă de dorit. NKVD suferă de o boală gravă”. În cele din urmă l-a chemat pe Iagoda, țipând că avea să „il pocnească peste nas” dacă nu își vine în fire. Avem însemnările lui Stalin despre întâlnirile sale cu Ejev din 13 august, care surprind starea lui de spirit. La un moment dat, se gândește să îl dea afară pe un oficial : „Să îl dau afară ? *Da, îl dau afară !* De vorbit cu Ejev”. Iar de mai multe ori : „De întreat Ejev”.

*

Primul dintre celebrele procese-spectacol a început pe 19 august, în Sala Octombrie de la etajul Casei Sindicatelor. Cei 350 de spectatori erau în principal agenți NKVD în haine civile, jurnaliști străini și diplomați. Pe un podium din centru, cei trei judecători, conduși de Ulrih, stăteau așezați pe niște jilțuri amenințătoare, tapițate cu roșu. Adevărata vedetă a acestui spectacol de teatru, procurorul general Andrei Vișinski, a cărui

* Multe dintre familiile aflate la conducere angajau nemțoaice de pe Volga ca menajere și dădace : Karolina Til avea grijă de casa lui Stalin ; o altă femeie de origine germană de pe Volga administra casa lui Molotov și soții Beria au angajat-o pe Ella ca dădacă-menajeră. Toate aveau să se dovedească vulnerabile la Teroarea antigermană din 1937.

reprezentare plină de tirade mânioase și pedanterie expresivă avea să îl transforme într-un personaj cunoscut în toată Europa, stătea în stânga publicului. Inculpații, 16 inși zdrențăroși, păziți de soldați ai NKVD cu baionetele la armă, erau așezați în dreapta. În spatele lor era o ușă care ducea spre apartamentul ce putea fi comparat cu „foaierea celebrităților” din studiourile de televiziune. Aici, într-un salon, cu sandviçuri și răcoritoare, se afla Iagoda, care se putea consulta cu Vișinski și cu inculpații în timpul procesului.

Se spune că Stalin urmărea totul din umbră, dintr-o galerie cu geamuri fumurii, aflată în spate, unde cântau altădată orchestrele la balurile aristocraților și de unde se spune că ieșea fum de pipă.

Pe data de 13, cu șase zile înainte de începerea procesului, Stalin a plecat la Soci cu trenul, după o întâlnire cu Ejov. Este un semn al secretoșeniei impenetrabile a sistemului sovietic faptul că abia după mai mult de 60 de ani s-a descoperit că Stalin era de fapt plecat în acel moment, deși a urmărit melodrama juridică aproape ca și cum ar fi ascultat-o din biroul său. Pe masa de răchită de pe verandă au ajuns 87 de pachete cu transcrierile interogatoriilor efectuate de NKVD, plus înregistrări ale confruntărilor și obișnuitul teanc de ziare, memorii și telegrame.

Kaganovici și Ejov îl consultau pe Stalin pentru orice detaliu. Protejatul era acum mai puternic decât fostul său protector – Ejov se semna înaintea lui Kaganovici în fiecare telegramă. În timp ce voința marelui actor-director controla totul de la distanță, cei doi rămași la Moscova aveau dublul rol de PR-iști și impresari. Pe data de 17, Kaganovici și Ejov l-au anunțat pe *Hozian* că „am aranjat relatările în presă... astfel: 1. *Pravda* și *Izvestia* vor publica o relatare de o pagină despre proces în fiecare zi”. Pe data de 18, Stalin a ordonat ca procesul să înceapă în ziua următoare.

Capetele de acuzare au reprezentat o înșiruire fantastică de infracțiuni formulate adesea de mântuială, comise la ordinul imaginarei conspirații coordonate de Troțki, Zinoviev și Kamenev („Centrul troțkist-zinovievist unit”), care reușiseră să îlucidă pe Kirov, dar nu și pe Stalin și pe ceilalți (deși nu s-au legat niciodată de Molotov). Timp de șase zile, ei au recunoscut că au comis aceste infracțiuni cu o docilitate care i-a uimit pe spectatorii occidentali.

Limbajul acestor procese era la fel de obscur ca hieroglifele și nu putea fi înțeles decât folosind imagistica esopiană a universului bolșevic închis al conspirațiilor răului împotriva binelui, în care „terorism” însemna pur și simplu „orice umbră de îndoială cu privire la politicile sau caracterul lui Stalin”. Toți opozanții săi politici erau, *per se*, asasini. Mai mult de doi „teroriști” formau o „conspirație” și, plasând laolaltă astfel de ucigași din facțiuni diferite, se crea un „Centru unificat” care avea o uimitoare influență la nivel global, aproape blufidiană, care ne dezvăluie multe atât despre melodrama interioară a lui Stalin, cât și despre paranoia bolșevicilor, dezvoltată în urma deceniilor petrecute în ilegalitate.

În timp ce acești oameni înfrânți își spuneau replicile, procurorul general Vișinski combina într-un mod strălucit balivernele indignate ale unui predicator din epoca victoriană cu blestemele diabolice ale unui vraci. Mic de statură, cu „ochi negri, strălucitori” în spatele unor ochelari cu ramă de baga, un păr rar, roșcat, nas ascuțit și spilcuit, cu „guler alb, cravată în carouri, un costum bine croit și o mustață căruntă, îngrijită” – un martor occidental spunea că seamănă cu „un agent de bursă prosper, obișnuit să ia masa la Simpson’s și să joace golf la Sunningdale”. Născut într-o familie de nobili polonezi înstăriți din Odessa, Vișinski fusese cândva coleg de celulă cu Stalin, cu care împărțea coșurile cu alimente primite de la părinții săi, investiție care se poate să îi fi salvat viața. Dar, ca

fost menșevic, manifesta o supunere absolută și era însetat de sânge : în anii '30, în notele trimise lui Stalin propune în mod constant să fie împușcați anumiți inculpați, de regulă „troțkiști care puneau la cale uciderea lui Stalin”, încheind întotdeauna cu cuvintele : „Recomand VMN – moartea prin împușcare”.

Vișinski, în vârstă de 53 de ani, se purta foarte urât cu subordonații săi, dar era extrem de servil cu superiorii : folosea cuvântul *ilustru* în scrisorile sale către Molotov și chiar și către Poskrebîșev (a cărui bunăvoință căuta să o câștige). Chiar și subordonații săi îl considerau un „personaj sinistru” care, în ciuda „educației sale excelente”, credea în regula esențială a managementului stalinist : „Cred în împingerea oamenilor până la limită”, dar și el era mereu la limită, umplându-se de eczeme, trăind mereu cu frica în sân și ajutând la propagarea acesteia. Vigilent, viguros, vanitos și inteligent, i-a impresionat și i-a înspăimântat pe occidentali în egală măsură cu manierismele sale medico-legale și ironiile pline de răutate : el a fost cel care a spus mai târziu că românii nu sunt o națiune, ci o profesie”. Era foarte mândru de celebritatea sa : în fața prințesei Margaret la Londra în 1947, i-a șoptit diplomatului care îl prezenta : „Aducă, te rog, faptul că am fost procuror în celebrele procese de la Moscova”.

În fiecare zi, Ejov și Kaganovici, care trebuie să fi ascultat procesul din „apartamentul de protocol”, îi raportau lui Stalin după cum urmează : „Zinoviev a declarat că el confirmă depozițiile lui Bakaiev conform cărora acesta din urmă îi trimisese un raport lui Zinoviev privind pregătirea unui act terorist împotriva lui Kirov...”. Aveau o plăcere deosebită să îi raporteze dramaturgului-actor-director „desfășurarea” cu succes a piesei sale de teatru.

Cu toate acestea, au existat serioase îndoieli în rândul multora dintre jurnaliști, exacerbate de gafele comice ale NKVD : s-a afirmat că fiul lui Troțki, Sedov, a ordonat asasinatelor în timpul unei întâlniri la Hotel Bristol din Danemarca – dar s-a dovedit că acel hotel fusese demolat în 1917.

„La ce naiba v-a trebuit hotelul?”, se spune că a țipat Stalin. „Trebuia să fi spus «gară». Gara rămâne tot acolo întotdeauna.”

Distribuția acestui spectacol nu s-a limitat la actorii aflați pe scenă deoarece au fost implicați și alții preventiv, dând naștere perspectivei ca și alți „teroriști” celebri să apară în procese ulterioare. Acuzații au avut grijă să implice și vreo doi comandanți militari și niște adepți ai politicii de stânga, precum Karl Radek, dar și de dreapta, precum Buharin, Rîkov și Tomski. Vișinski a anunțat că va deschide noi cazuri împotriva acestor nume cunoscute.

Acești actori din culise își jucau foarte diferit rolurile : talentatul jurnalist Karl Radek, un revoluționar internațional celebru care crea o impresie absurdă cu ochelarii săi rotunzi, favoriți, pipă, cizme și haine de piele, fusese apropiat de Stalin la începutul anilor '30, dându-i sfaturi legate de politica Germaniei. Scriitorii își imaginează întotdeauna că pot scăpa de pericol prin scris. Acum Stalin a decretat că, „deși nu este foarte convingător, sugerez să se amâne deocamdată problema arestării lui Radek și să fie lăsat să publice în *Izvestia* un articol semnat...”. Oportunitățile, chiar și indulgența temporară față de vechii prieteni, puteau schimba atitudinea sinuoasă a lui Stalin*.

* Nu toți actorii din culise se comportau atât de convenabil. La 5.46 după-amiază, pe 22 august, Stalin a primit următoarea telegramă de la Kaganovici, Ejov și Ordjonikidze : „În dimineața asta, Tomski s-a împușcat. A lăsat o scrisoare pentru dumneata în care a încercat să își dovedească nevinovăția... Noi nu avem nicio îndoială că Tomski... știind că acum nu mai este posibil să ascundă că făcea parte din banda zinoviev-troțkistă, se hotărâse să disimuleze acest lucru... sinucigându-se”. Ca întotdeauna, comunicatul de presă era cel mai important lucru.